

สุนทรภู่ไปนมัสการ สกูป “พระประธม” ก่อนเป็น “พระปฐมเจดีย์”

คำให้การของบรรณาธิการ สุนทรภู่ วจนะเทศ

ไอ้หน้าหนาวคราวนี้ปั่นที่สุด ไม่มีนุชแบบชมเมื่อลมหนาว

พี่เห็นนางห่างเหตหลังเรรวน มิได้ชวนเจ้าไปชมประธมประโทน

กลอนนิราศพระประธมของสุนทรภู่ที่ยกมาข้างต้นนั้น แสดงว่าสุนทรภู่เดินทางไปนมัสการ

“พระประธม” ในฤดูหนาว

นักวรรณคดีเชื่อว่าสุนทรภู่หนีออกจากกรุงเทพฯ-ธนบุรีเมื่อวันจันทร์ขึ้น 5 ค่ำ เดือน 12 ตรงกับวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2385 หลังสึกขาบทแล้ว (ยังอยู่ในแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2367 - พ.ศ. 2394)

ขณะนั้นสุนทรภู่อายุ 56 ปีแล้วแต่ยังรู้อร้อนรู้หนาว ท่านจึงครวญไว้ในกลอนว่า “ไม่มีนุชแบบชมเมื่อลมหนาว” น่าสงสารจริง ๆ

สุนทรภู่ล่องเรือเข้าคลองบางกอกน้อยจนถึงบางใหญ่ แล้วเลี้ยวซ้ายเข้าคลองแยกไปทางทิศตะวันตกจนออกแม่น้ำนครชัยศรี (หรือแม่น้ำท่าจีน) “ต่อจากนั้นก็พายเรือทวนน้ำขึ้นไปจน “ถึงถิ่นฐานบ้านพะเนียดเป็นเนินสูง ที่จับจูงช้างโขลงเข้าโรงหลวง” อันเป็นย้ายคล้องช้างป่ามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เมื่อครั้งสุนทรภู่ผ่านไปก็ยังเป็นป่ารก “เห็นรอยเสือเนื้อตื้นอยู่ครั้นตรง ให้กริ่งเกรงให้ฉาวเสียงกราวเกรียว”

แต่บ้านพะเนียดทุกวันนี้เป็นตำบลหนึ่งในอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม อันเป็นเขตที่เจริญรุ่งเรืองจนราคาที่ดินสูงลิบลัวจับจองไม่ติด

สุนทรภู่ขึ้นบกพักค้างคืนที่บ้านพะเนียด ครั้นรุ่งเช้าก็ออกเดินบุกป่าถึงวัดพระประธมที่มี “พระประธม”

“พระประธม” คืออะไร ?

ตอบว่า “พระประธม” คือสกูปพระบรมธาตุขนาดมหึมาที่สุนทรภู่บอกว่าเป็น “พระปรารค์เยี่ยมฟ้าสุธาธาร”

“พระประธม” อยู่ที่ไหน ?

ตอบว่า-อยู่จังหวัดนครปฐม ทุกวันนี้เรียก “พระปฐมเจดีย์”

อันพระปฐมเจดีย์ที่เห็นทุกวันนี้เป็นของใหม่ที่ปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 แต่สุนทรภู่เดินทางไปนมัสการตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ก่อนการปฏิสังขรณ์ ดังนั้นสุนทรภู่จึงมิได้นมัสการพระปฐมเจดีย์ แต่นมัสการ “พระประธม” อันเป็นสถูปพระบรมธาตุที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี

เรื่องราวเป็นมาอย่างไร ? ต้องขออนุญาตย้อนหลังกลับไปไกล ๆ สักหน่อยก็แล้วกัน

ขุนทัพกรุงสุโขทัยผู้ทิ้งอาวุธมุ่งพุทธภูมิ

“ศรีศรีธธา” เป็นหน่อเนื้อเชื้อราชตระกูลแคว้นสุโขทัย เป็น “ลูก” ของพระยาคำแหงพระราม (เจ้าเมืองสระหลวงสองแคว) เป็น “หลาน” ของพ่อขุนผาเมือง (เจ้าเมืองราด เมืองลุม)

จึงเป็น “หลานปู่” ของพ่อขุนศรีนาวนำถม (ผู้สถาปนาเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย แล้วนับเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์แรกของแคว้นสุโขทัย)

ท่านศรีศรีธธาทรงเป็นขุนทัพที่แก้แค้นหาญชำนานาญการศึกสงครามทั้งเคยทรงช้างตัวเมียทำศึกยุทธหัตถีชนะศัตรูที่ขี่ช้างพลายตกน้ำมันจนเป็นที่เลื่องชื่อลือชา และเป็นที่โปรดปรานของพระยาเลอไทยพระเจ้าแผ่นดินแคว้นสุโขทัยสมันนั้น

ความแก้แค้นหาญชาญจะส่งผลให้ท่านศรีศรีธธามีมหาอำนาจก้าวขึ้นสู่ความเป็นใหญ่ในดินแดนแคว้นสุโขทัยได้

แต่แล้วท่านกลับหน่ายโลกและชีวิตอย่างกระทันหันเมื่อพระชนม์เพียง 31 พรรษา

ท่านศรีศรีธธาผู้ทรงเป็นขุนทัพกรุงสุโขทัยตัดสินใจตัดสินพระทัยสละสรรพสิ่งแล้วทิ้งอาวุธออกผนวชเพื่อมุ่งสู่พุทธภูมิ โดยเสด็จจรดงคือออกจากนครใหญ่ไปสู่ป่าจาริกแสวงบุญไปทุกหนทุกแห่งในดินแดนสุวรรณภูมิกระทั่งถึงลังกาทวีป

ท่านศรีศรีธธาทรงบำเพ็ญมหาคุณไว้ในลังกามากมายหลายประการจนเป็นที่เคารพเลื่อมใสอย่างยิ่ง กระทั่งเลื่องลือไปในหมู่ชนชาวสิงหลทั้งหมดทุกระดับซึ่งรวมทั้งชนชั้นปกครองครั้งนั้นด้วย

กษัตริย์สิงหลจึงยกย่องแล้วน้อมถวายสมณศักดิ์แต่ท่านท่านศรีศรีธธาในระดับ “สังฆราช” ที่ทรงไว้ซึ่งความเป็น “ดวงแก้วอันประเสริฐระดับเกาะลังกาว่า---

“สมเด็จพระมหาเถรศรีศรีธธาราชจุฬามุนีศรีรัตนลังกาที่ปมหาสามี”

หลังจากประทับอยู่ในลังกาประมาณ 10 ปี ท่านศรีศรีธธาก็เสด็จกลับสุวรรณภูมิผานดินแดนตะนาวศรี ออกด่านสิงขร เข้าเมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี แล้วชักชวนผู้คนให้ช่วยกันซ่อมสถูปพระธาตุหลวงที่เมืองนครชัยศรีหรือนครปฐมโบราณก่อนที่จะกลับเข้าสู่ดินแดนสุโขทัย (ท่านที่สนใจรายละเอียดกรุณาอ่านหนังสือชื่อ “ศรีศรีธธา: ขุนทัพสุโขทัยผู้ทิ้งอาวุธมุ่งพุทธภูมิ” โดยสุจิตต์ วงษ์เทศ พิมพ์แจกโดยธนาคารกรุงศรีอยุธยา)

สถูปพระธาตุหลวงที่ท่านศรีศรัทธาซ่อมไว้ครั้งนั้นนี้แหละคือ “พระประธม” ที่สุนทรภู่เดินทางล่องเรือไปนมัสการแล้วแตงนิราศพระประธมไว้

ท่านศรีศรัทธาซ่อมพระประธม

ท่านศรีศรัทธาทรงเล่าถึงการซ่อมพระธาตุหลวงขนาดใหญ่ที่ “ขอมวัดพระธม” อยู่กลางเมือง “นครพระกฤษณ์” ไว้ในศิลาจารึกสมัยสุโขทัย

เหตุการณ์ตอนนี้มีความสำคัญจึงต้องแยกประเด็นพิจารณาอย่างละเอียดต่อไปนี้

นครพระกฤษณ์ คือ-นครชัยศรี

ในจารึกวัดศรีชุมกับจารึกวัดเขากบ ท่านศรีศรัทธาเรียกสถานที่แห่งหนึ่งว่า “นครพระกฤษณ์”

ไมเคิล ไรท์ เสนอเป็นคนแรก “นครพระกฤษณ์” หมายถึงเมืองโบราณที่นครไชยศรี (หรือเมืองนครปฐมโบราณ) อำเภอนครไชยศรี จังหวัดนครปฐม

พระกฤษณ์ หรือพระกฤษณะมีประวัติซับซ้อนหลายสำนวน แต่มักเห็นตรงกันว่าเป็นพระวิษณุনারายณ์อวตารปางที่ 8 แล้วภายหลังได้เป็นกษัตริย์ครองเมือง “ทวารกา” หรือ “ทวารวดี” อยู่ริมทะเลทางปากตะวันตกของอินเดีย

ในพระคัมภีร์มหาภารตปุราณะเรื่องกังสะวะระ ว่าด้วยพระกฤษณะเมื่อยังเป็นหนุ่มชื่อ “พาลกฤษณ์” บางตำนานชื่อ “กังสะ” (บางสำนวนว่าฆ่าบิดา) ซึ่งสอดคล้องกับนิทานท้องถิ่นของพระประธมหรือพระปฐมเจดีย์และเมืองนครไชยศรีหรือนครปฐมโบราณที่มีอยู่ในพงศาวดารเหนือคือเรื่อง พระยากงพระยาพาน

ซึ่งพระยากงคือ “กังสะ” ส่วนพระยาพานก็คือ “พาลกฤษณ์” คำว่า พาล ตรงกับเรื่องพระยากงอยู่ในพงศาวดารเหนือและในนิทานพื้นถิ่น

เมืองนครไชยศรี

แม้โครงเรื่องหลักที่ว่าลูกฆ่าพ่อจะมีมาแต่สมัยโบราณทั่วไปหลายบ้านหลายเมือง แต่ร่องรอยของเรื่องพระกฤษณะก็สอดคล้องกันทั้งโครงเรื่องหลักและชื่อตัวละคร ทั้งสมญาเมืองคือนครพระกฤษณ์

ร่องรอยเหล่านี้ น่าจะแสดงว่านครพระกฤษณ์ในจารึกวัดศรีชุมของท่านศรีศรัทธาเป็นแห่งเดียวกันกับบริเวณที่ประดิษฐานพระสถูปสูงใหญ่คือพระประธมหรือพระปฐมเจดีย์ แล้วมีผู้รู้แปลงชื่อ

พระกฤษณะมาผูกเป็นนิทานท้องถิ่นสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (บางทีผู้รู้อาจเป็นท่านศรีศรัทธาก็ได้ใครจะรู้?)

บริเวณดังกล่าวคือเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่เรียกกันทุกวันนี้ว่า**นครชัยศรี**หรือ**นครปฐมโบราณ** เมื่อหลายปีมาแล้วรองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม สํารวจพบว่าเมืองที่มีขนาดใหญ่โตที่สุดในบรรดาเมืองโบราณบนภาคพื้นสยามประเทศก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยาและมีอายุเก่าแก่ถึงสมัยทวารวดีเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 12 (หลัง พ.ศ. 1100 ลงมา) มีความมั่งคั่งและรุ่งเรืองที่สุดในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ความมั่งคั่งของเมืองนครไชยศรีแห่งนี้มาจากการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับต่างประเทศมีอายุสืบเนื่องต่อมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 17 (หลัง พ.ศ. 1600) หลังจากนั้นก็หมดความสำคัญจนร้างไป

รองศาสตราจารย์ **ดร.ธิดา สาระยา** แห่งคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิบายว่าเมืองนครชัยศรีแห่งนี้เป็นเมืองสำคัญของแคว้นหรือรัฐทวารวดีอันเป็นรัฐในลุ่มน้ำลำคลอง (Riverine state) ที่เกี่ยวข้องกับการค้าขายและมีอำนาจทางทะเล (Maritime State)

ยังไม่พบหลักฐานว่าเมืองโบราณแห่งนี้มีชื่อเดิมว่าอย่างไร? แต่รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม เชื่อว่าเมืองนี้มีชื่อในจดหมายเหตุจีนของหลวงจีนอี้-จิง เมื่อหลัง พ.ศ. 1100 ว่า

“หลังยะสิว” หรือ “หลังเกียจู”

ครั้นถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยาโปรดให้ยกบ้านท่านาเป็นเมืองแล้วเรียกชื่อใหม่ว่า “**นครไชยศรี**”

ชื่อนครไชยศรีอาจจะเกี่ยวข้องกับตำนานสนพระประโทนเจดีย์ที่ว่า “**ท้าวศรีลิทธิชัยพรหมเทพ** มาแต่เมืองมโนหนตอแดนเมืองยศโสธร” เป็นผู้สร้างเมืองนี้ กับตำนานสิงหนวัติเรื่องพระเจ้าไชยศิริ (โอรสพระเจ้าพรหม) และเรื่องท้าวแสนปมที่ยกย่องกันว่าเป็นต้นวงศ์พระเจ้าอู่ทอง

แต่น่าประหลาดที่ตำนานบางฉบับเช่นฉบับพระยาราชาสัมภารากรและฉบับตาปะขาวรอดเรียกชื่อว่า “**เมืองศรีวิไชย**”

ขอมเรียกพระธม คือ-พระปฐมเจดีย์

ท่านศรีศรัทธาบอกไว้ใใจจารึกวัดศรีชุมว่าพระธาตุหลวงเมืองนครไชยศรี หรือ “**นครพระกฤษณ์**” ที่ทรงซ่อมแปลงนั้น “**ขอมเรียกพระธม**”

ขอม

คำว่า “**ขอม**” ในสมัยแรก ๆ ไม่ใช่ชื่อชนชาติ แต่มีความหมายทางวัฒนธรรม

จิตร ภูมิศักดิ์ อธิบายว่าชื่อขอม ในพงศาวดารมอญ เมื่อราวปลายพุทธศตวรรษที่ 16 หมายถึงชาวแคว้นละโว้-อโยธยาบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งสอดคล้องกับจารึกวัดศรีชุมที่ระบุชื่อ “**ขอมสบาดโขลญลำพง**” อันหมายถึงบุคคลในสังกัดแคว้นละโว้ซึ่งตำนานมักเรียกแคว้นกัมพูชาที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิดกับอาณาจักรกัมพูชา

พระธม

คำว่า “**พระธม**” มาจากภาษาเขมรหมายถึงใหญ่โต ยังมีร่องรอยความใหญ่โตมโหฬารอยู่ในหนังสือนิราศพระประธมของสุนทรภู่ว่า

○ ครั้นถึงวัดพระประธมบรมธาตุ	สูงทวยาทอยู่สันโดษบนโขดเขิน
แลทะมึนทึนเทิ่งดั่งเชิงเทิน	เป็นโขดเนินสูงเสริมเขาเพิ่มพูน
สุนทรภู่พรรณนาอีกครั้งหนึ่งว่า	
○ แล้วกราบลาพระประธมบรมธาตุ	เลียบลีลาศแลพินิจทุกทิวศาน
เห็นไร ไร ไกลสุดอยุธยา	ด้วยสุธามสูงที่กรุงไกร
ที่อื่นเตี้ยเรียรบดั่งปราบเรียม	ด้วยยืนเยียมสูงกว่าพุกษาไสว
ไอ้เวียงวังยังเขม่นเห็นไรไร	แต่สายใจพี่เขม่นไม่เห็นทรง

ประเด็นสำคัญตรงนี้ก็คือนั่นที่จริงแล้วชื่อ “**พระประธม**” ในสมัยหลัง ๆ มีความต่อเนื่องมาจากชื่อ “**พระธม**” ที่หมายถึงพระเจดีย์มีขนาดใหญ่โตตามคำบอกเล่าของท่านศรีศรัทธา นั่นเอง

ชื่อเจดีย์ “**พระประธม**” มีคู่มาดับเจดีย์ “**พระประโทน**” ที่อยู่กลางเมืองโบราณที่นครไชยศรี ดังนิราศพระประธมของสุนทรภู่วรรคหนึ่งว่า “**มิได้ชวนเจ้าไปชมประธมประโทน**” แล้วเรียกติดปากชาวบ้านสืบมาจนถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ตำนานหรือนิทานพระประธมกับพระประโทนก็เป็นเรื่องเดียวกันกับเรื่องพระยาแกง-พระยาพาน ดังกวีสมัยต้นรัตนโกสินทร์บรรยายไว้ เช่น

หมื่นพรหมสมพัตสรหรือเสมียนมี กวีศิษย์สุนทรภู่ ในสมัยรัชกาลที่ 3 บรรยายไว้ในนิราศพระแท่นดงรังว่า

○ พระประธมของบรมกษัตริย์สร้าง	เป็นพระปราสาทใหญ่โตรโหฐาน
สูงเท่านกเขาเห็นเกินทวยาน	พระยาพานก่อสร้างไว้ล้างกรรม
เธอหลงฆ่าบิดรungsk์ทิววงศ์	เขารู้หมดเรื่องความไม่งามข้า

เธอทำผิดคิดเห็นไม่เป็นธรรม

จึงกลัวกรรมก่อสร้างพระปรารักษ์ทอง

แต่สุนทรภู่เล่านิทานเรื่องพระประธมและพระประโทนไว้อย่างละเอียดในนิราศพระประธม
ดังต่อไปนี้

○ ด้วยเดิมเรื่องเมืองนั้นถวัลย์ราชย์

เรียงพระญาติพระยากงสี่บวงศา

เอาพานทองรองประสูติพระบุตรา

กระทบหน้าแต่น้อยน้อยเป็นรอยพาน

พอโหรทายร้ายกาจไม่คลาดเคลื่อน

ผู้ใดเลี้ยงลูกน้อยจะพลอยผลาญ

พระยากงส่งไปให้นายพราน

ทิ้งที่ธารน้ำใหญ่ยังไม่ตาย

ยายหอมรู้จู้ไปเอาไว้เลี้ยง

แกร็กเพียงลูกรักไม่หักทาย

ใครถามไถ่ไม่แจ้งให้แพรงพราย

ลูกผู้ชายชื่นชิตไม่ปิดบัง

ครั้นเติบโตใหญ่ได้วิชาดาปะขาว

แกลเป็นชาวเชิงพนมอาคมคลัง

รู้ผูกหญ้าฝ้ายพนมดมดั่งจิ้งจ

มีกำลังลือฤทธิ์พิสดาร

พระยากงลงมาจับก็รับรบ

ตีกระทบทัพยันถึงชนสาร

ฝ่ายท้าวพ่อมรณาพระยาพาน

จึงได้ผ่านภพดุจกรุงสุพรรณ

เข้าหาพระมเหสีเห็นมีแผล

จึงเล่าแต่ความจริงทุกสิ่งสรรพ

เธอรู้อความถามไถ่ได้สำคัญ

ด้วยครานั้นคนเขารู้ทุกคน

○ ครั้นถามไถ่ยายหอมก็ยอมผิด

ด้วยปกปิดปฏิเสธซึ่งเหตุผล

เธอโกรธาฆ่ายายนั้่นวายชนม์

จึงให้คนก่อสร้างพระปรารักษ์ประโทน

แทนคุณตามความรักแต่หักว่า

ที่เขินฆ่ากันเพราะกรรมเหมือนคำโหร

ที่ยายตายหมายปักเปนหลักประโคน

แต่ก่อนโพนพันมาเป็นช้านาน

จึงสำเหนียกเรียกย่านบ้านยายหอม

ด้วยเดิมจอมจักรพรรดิอริษฐาน

ครั้นเสร็จสรรพกลับมาหาอาจารย์

เหตุด้วยบ้านนั้นมีเนินศิลา

จึงทำเมรุเกณฑ์พลพลรบ

ปลงพระศพพระยากงพร้อมวงศา

แล้วปลดเปลื้องเครื่องกระษัตริย์ขัตติยา

ของบิดามารดรแต่ก่อนกาล

กับธาตุใส่ในตุรบูรจุไว้

ที่ถ้าไต้เนินพนมประธมสถาน

จึงเลื่องลือชื่อว่าพระยาพาน

ผู้สร้างชานเชิงพนมประธมทอง

นอกจากนั้นชาวบ้านแถบนั้นยังมีเพลงฉ่อยเล่าเรื่องพระยากงพระยาพาน

สร้างพระปฐมสูงเท่านกเขาเห็น	---ยืนเดิน มากมาย
สร้างพระประโทนสร้างไว้เป็นจอม	สร้างให้กับายหอม ที่แกเลียงไว้
เมื่อพระปฐมละลายไปเป็นหน้ากลอง	พระยาพานถึงจะต้อง เกิดได้

ต่อมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ยังทรงพระผนวชได้เสด็จไปนมัสการพระสถูปใหญ่ที่เรียกพระประชมหลายครั้ง ทรงพระราชดำริว่าเป็นพระเจดีย์ยอดปราสาทตอนหนึ่งกับฐานครึ่งวงกลมเป็นรูประฆังอีกตอนหนึ่ง บรรดาราชกรเรียกพระประชม แต่ทรงเห็นว่าจะไม่ถูกต้อง เพราะทรงมีพระราชศรัทธาเลื่อมใสว่าเป็นมหาเจดีย์ใหญ่กว่าพระเจดีย์ในประเทศสยามทุก ๆ แห่ง ทั้งทรงเลื่อมใสอีกว่าเป็นของเก่าที่มีมาช้านานก่อนพระเจดีย์อื่นใดในสยามประเทศ จึงทรงเรียกชื่อว่า “พระปฐมเจดีย์”

แต่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีลายพระหัตถ์ไว้ในสาส์นสมเด็จ (ลงวันที่ 10 สิงหาคม 2478) ว่าพระประชมกับพระประโทนเป็นคำเขมรคือ พระชมหมายถึงพระเจดีย์ใหญ่ ส่วนพระโทนหรือพระโทลหมายถึงพระเจดีย์แข็งแรงหรือมั่นคง แต่เขมรอ่านตัวพ.ออกเสียง ป. จึงเป็นประชมกับประโทนหรือประโทล

เรื่องนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีลายพระหัตถ์ไว้ในสาส์นสมเด็จ (ลงวันที่ 21 สิงหาคม 2478) ว่าชื่อที่ถูกตั้งคือ “พระปฐมเจดีย์” สมดังพระบรมราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ 4 แล้วทรงแย้งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่า คำว่า พระประชมเกิดจากสำเนียงพวกรมอญกับพวกเขมรเรียกแปร่งไปจากพระปฐม

เมื่อไม่นานมานี้ ไมเคิล ไรท์ เสนอคำอธิบายว่า “นครพระกฤษณ์” กับธาตุหลวงที่ “ขอมเรียกพระชม” ในจารึกวัดศรีชุมนั้น แท้ที่จริงคือเมืองนครไชยศรีกับพระประชมหรือพระปฐมเจดีย์นั่นเอง

สรุปแล้วจะเห็นว่าชื่อ “พระปฐมเจดีย์” ไม่มีร่องรอยดั้งเดิม แต่เป็นพระราชดำริของรัชกาลที่ 4 ที่ทรงวินิจฉัยด้วยพระองค์เอง แต่ชื่อ “พระประชม” มีร่องรอยเก่าแก่อยู่ในจารึกวัดศรีชุม แล้วต่อเนื่องมาถึงปากชาวบ้านจนกระทั่งหนังสือนิราศสมัยต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งสอดคล้องกับตำนานและนิทานท้องถิ่นด้วย

เพราะฉะนั้นชื่อ “พระชม” หรือ “ประชม” ที่หมายถึงพระเจดีย์ใหญ่จึงควรถูกต้อง

ขอมเรียกพระชม

ที่จารึกวัดศรีชุมระบุว่า “ขอมเรียกพระชม” จึงน่าจะหมายถึงชาวแคว้นละโว้-อโยธยา เรียก “พระชม” จึงน่าจะหมายถึงชาวแคว้นละโว้-อโยธา เรียกพระธาตุหลวงองค์นั้นตามภาษาเขมรว่า “พระชม” ที่หมายถึงพระสถูปใหญ่โตมโหฬารกว่าองค์อื่นใดในลแวกที่ราบลุ่มนั้น

ที่พระธาตุหลวงองค์นี้มีขนาดใหญ่โตมโหฬารนับเป็นเรื่องปกติของเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่พบทั่ว ๆ ไปคือมีศาสนสถานขนาดใหญ่และมีความสำคัญตั้งอยู่นอกเมือง ดังสถาปัตยกรรมที่ “ขอมเรียกพระธม” องค์นี้ตั้งอยู่นอกเมืองนครไชยศรีห่างไปทางด้านตะวันตกราว 2 กิโลเมตร และอาจจะเรียกกันทั่วไปว่า “พระธม” สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยทวารวดีแล้ว

พระธาตุหลวงหรือเจดีย์ที่ “ขอมเรียกพระธม” ซึ่งท่านศรีศรัทธาทรงรวบรวม “คนผู้ดี” ไปซ่อมแปลงเป็นแบบลังกานี้ ต่อมาเรียกกันทั่วไปว่า “พระประธม” (แล้วมีผู้ผูกนิทานว่าพระเจดีย์องค์นี้สร้างขึ้นสวมพระแท่นที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาบรรทม (เข้านิพพาน) จึงสร้างพระพุทธไสยาสน์ขึ้นใหม่เป็นสัญลักษณ์)

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดให้เรียกชื่อใหม่ว่า “พระปฐมเจดีย์”

ซ่อมแปลงธาตุหลวง “พระธม”

ราวหลัง พ.ศ. 1600 เมืองนครไชยศรีโบราณแห่งนี้เริ่มหมดความสำคัญทำให้ไม่มีผู้มีอำนาจทำนุบำรุง พระธาตุหลวงจึงปรักหักพังลง (เรื่องนี้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ผู้เคยเป็นแม่กองปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์มีบันทึกเรื่องพระปฐมเจดีย์ก่อนปฏิสังขรณ์ไว้ว่า รัชกาลที่ 4 เคยเสด็จไปทอดพระเนตรซากพระเจดีย์ร้างองค์นี้หลายครั้ง แล้วทรงมีพระราชดำริมีความตอหนึ่งว่า “ที่เนินใหญ่เป็นกองอิฐหักลงมา ได้ชั้นสุตรชุดลงไปคูเล็กสองคอกสามคอกข้าง พบอิฐยาวคอกหนึ่งหน้าใหญ่สิบสองนิ้ว หน้าน้อยหกนิ้วเป็นพื้นอยู่ พิศระเหตุดูเห็นว่าจะเป็นองค์พระเจดีย์เดิมจะหักพังลงมา”)

ท่านศรีศรัทธาทรงต้องรู้จักพระธาตุหลวงองค์นี้เป็นอย่างดีตั้งแต่อยู่สระหลวงสองแคว และอาจเคยเสด็จมานมัสการเมื่อนานมาแล้วด้วยซ้ำไป เพราะดูเหมือนท่านจะมีการวางแผนซ่อมแปลงพระธาตุหลวงองค์นี้ล่วงหน้าไว้แล้วตั้งแต่ประทับอยู่ลังกา ดังที่ทรงเล่าไว้ในจารึก

ท่านศรีศรัทธาเลื่อมใสพระพุทธศาสนาในลังกา ซ่อมเจดีย์ในลังกามาหลายองค์ย่อมจะทรงคุ้นกับแบบของพระเจดีย์อย่างลังกา จึงเชื่อได้ว่าท่านศรีศรัทธาซ่อมแปลงเจดีย์แบบทวารวดีให้เป็นแบบลังกา

มีพระบรมราชวินิจฉัยของล้นเกล้ารัชกาลที่ 4 ว่าหลังจากพระเจดีย์องค์เดิมชำรุดลงแล้ว จึง “มีผู้ศรัทธาเกลี้ยอิฐให้เป็นเกาะขึ้น แล้วมาก่อสร้างพระเจดีย์กลมขึ้นอีกคราวหนึ่งเหมือนอย่างพระเจดีย์ในเกาะลังกา” ทั้งนี้ก็เพราะรัชกาลที่ 4 ทอดพระเนตรซากเดิมก่อนที่จะมีการปฏิสังขรณ์เป็นพระปฐมเจดีย์อย่างที่เห็นทุกวันนี้

ต่อมาพระสถาปแบบลังกาที่ท่านศรีศรัทธาทรงซ่อมแปลงไว้ต้องชำรุดอีกถึงขนาดบอดพังหลายลงมา จึงมีผู้ศรัทธาซ่อมแปลงใหม่โดยเปลี่ยนส่วนเป็นรูปพระปรางค์ตั้งซ้อนสถาปแบบลังกา (ที่ท่านศรีศรัทธาทำไว้) ขึ้นไป เชื่อกันว่าน่าจะทำขึ้นสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา โดยมีเค้ามูลอยู่ที่สถาป

จำลองของเดิมก็มีภาพเขียนจำลองสฎปองค์เดิมอยู่ที่พระปฐมเจดีย์และรวมทั้งเค้าจำลองเจดีย์พระ
ประโทนด้วย

จากร่องรอยดังกล่าวจะเห็นว่าถ่ายกพระปรางค์ออกไป ส่วนที่เหลือเป็นรูปสฎปปลอมปาง
แบบลังกาก็น่าจะเป็นพระธาตุหลวงที่ท่านศรีศรัทธาทรงซ่อมแปลงนั่นเอง

แต่รองศาสตราจารย์ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม ตั้งข้อสังเกตว่าทั้งสฎปปลอมปางกับพระปรางค์อาจ
เป็นสิ่งที่ท่านศรีศรัทธาบูรณะไว้ก็ได้

พระสฎปปลอมปางที่มียอดเป็นพระปรางค์ตามที่ท่านศรีศรัทธาซ่อมไว้นี้เองเป็นพระสฎปที่
สุนทรภู่ไปนมัสการดังกลอนนิราศพระปฐมบรยายว่า “พระปรางค์ใหญ่เยี่ยมฟ้าสุธาธาร” และ
อีกตอนหนึ่งว่า

○ ครั้นถึงวัดพระปฐมบรมธาตุ	สูงทวยาดอยู่สันโดษบนโขดเขิน
แลทะมื่นทึนเท็งดังเชิงเทิน	เป็นโขดเนินสูงเสริมเขาเพิ่มพูน
ประกอบก่อย่อมุมมีซุ้มมุข	บุตึบกบจรจบถึงนภศูล
เป็นพีดแผ่นแน่นสนิททั้งอิฐปูน	จงเพิ่มพลพิสดารอยู่นานครัน

สร้างวัดซ่อมพระพุทธรูป

นอกจากซ่อมแปลงพระธาตุหลวงที่เรียกพระธมแล้ว ท่านศรีศรัทธายังสร้างวัดกับซ่อม
พระพุทธรูปเก่าแก่ที่ชำรุดไว้ที่นั่นด้วย

ดังได้กล่าวมาแต่แรกแล้วว่าเมืองนครไชยศรีมีขนาดใหญ่โตที่สุดและมั่งคั่งรุ่งเรืองที่สุดใน
สมัยนั้น ทั้งเป็นเมืองที่พระพุทธศาสนา จึงมีพุทธศิลป์มากมายกายกอง ครั้นบ้านเมืองร่วงโรยไปไม่มี
ผู้ดูแลวัดวาอาราม บรรดาพุทธสถานทั้งหลายย่อมปรักหักพังไปด้วยโดยทิ้งร้างไว้กลางป่ารกชัฏ

ท่านศรีศรัทธาย่อมเห็นซากพระพุทธรูปปรักหักพังเป็นจำนวนมาก จึงนำผู้คนฝูงดีโนชนมา
ซ่อมให้คืนดีแล้วประดิษฐานไว้ในมหาวิหารหรือในวัดที่สร้างขึ้นใหม่นั้น

แสดงว่าครั้งนั้นมีพระภิกษุสงฆ์พำนักประจำอยู่แล้ว ดังสุนทรภู่บรรยาย

“เห็นห้องหับลลลเป็นที่สงฆ์ เที้ยวรุรงค์เคิดรมาได้อาศัย” และ---

○ โบสถ์วิหารท่านสร้างแต่ปางก่อน	มีพระนอนองค์ใหญ่ยังไม่หมอง
หลับพระเนตรเกศเกยเขนยทอง	ดูผุดผ่องพูนเพิ่มเติมศรัทธา

รัชกาลที่ 4 ปฏิสังขรณ์ เป็น “พระปฐมเจดีย์”

บริเวณเมืองนครไชยศรีมีได้ร้างจนไม่มีผู้คนอาศัยเสียเลย เพียงแต่ผู้คนลดน้อยลงมากกว่าที่เคยมีมาก่อนเท่านั้นเอง จึงยังมีผู้คนบางกลุ่มเดินทางไปนมัสการสถูปธาตุหลวงพระประธมอยู่เสมอ ๆ ดังที่ท่านศรีศรีธาไปซ่อมแซมแปลงพระธาตุหลวงนี้ แล้วสร้างมหาพิหารรวมทั้งซ่อมพระพุทธรูปไว้ด้วย แสดงว่ามีพระสงฆ์จำพรรษาหรือบ้างก็เดินทางไปจำศีลภาวนาอยู่ที่นั่นเนื่อง ๆ

ครั้นถึงสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงฟื้นฟูเมืองนครไชยศรีขึ้นใหม่ทำให้มีผู้คนผ่านไปมามากขึ้นซึ่งแม้จะไม่มากนัก แต่ก็มิใช่ขาด สืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์จึงมีเจ้านายและขุนนางเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปนมัสการพระประธมและพระประโทณดั่งนิราศของเสมียนมีและสุนทรภู่ที่ยกตัวอย่างมาก่อนแล้ว

ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ยังทรงพระผนวชได้เสด็จไปนมัสการพระสถูปใหญ่ที่เรียกพระประธมนี้หลายครั้ง แล้วทรงเลื่อมใสว่าเป็นของเก่าที่มีมาช้านานก่อนพระเจดีย์อื่นใดในสยามประเทศ จึงทรงเรียกชื่อว่า “พระปฐมเจดีย์” ไม่ควรที่จะทิ้งให้รกร้างอยู่ จึงได้ถวายพระพรทูลขอให้รัชกาลที่ 3 ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์

แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระดำรัสว่า

“เป็นของอยู่ในป่ารก จะทำขึ้นก็เห็นไม่เป็นประโยชน์อันใดนัก”

เมื่อเสด็จขึ้นเสวยราชย์เป็นรัชกาลที่ 4 แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ขึ้นใหม่โดยก่อเป็นสถูปทรงกลมครอบคลุมพระเจดีย์องค์เดิม (ตามแบบที่เห็นและเป็นอยู่ทุกวันนี้) แต่การก็ยังไม่สำเร็จทั้งหมดในรัชกาล

ครั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จขึ้นเสวยราชย์จึงโปรดให้ปฏิสังขรณ์ต่อไปจนสำเร็จบริบูรณ์

เพราะฉะนั้นสุนทรภู่จึงไม่มีโอกาสไปนมัสการ “พระปฐมเจดีย์”

แต่สุนทรภู่ไปนมัสการสถูป “พระประธม” ตั้งแต่ก่อนจะเป็น “พระปฐมเจดีย์”